

Peter Wiesflecker, vodja oddelka za posebne zbirke in notranjo arhivsko službo v svojem prispevku predstavlja zgodovino gradiva Štajerskega deželne arhiva iz Gradca med drugo svetovno vojno in v prvih povojnih letih. Štajerski deželni arhiv, nekoč in še danes največji med avstrijskimi deželnimi arhivi, je v času druge svetovne vojne in prvih povojnih letih hranil okoli 23.000 tekočih metrov arhivskega gradiva, med katerim je bilo 100.000 fasciklov spisov, 30.000 vezanega gradiva, več kot 60.000 listin in prepisov listin, 12.000 zemljevidov in načrtov ter okoli 6.000 krajinskih slik. Že novembra 1941 je vodstvo arhiva sprejelo prve ukrepe za varovanje arhivskega gradiva. Najdragocenejše primerke so začasno spravili na druge lokacije. Avtor v svojem prispevku opisuje predvsem veliko škodo, ki je nastala na gradivu, ki je bilo shranjeno na gradu Stadl ob Rabi. K arhivskemu gradivu, ki je bilo preseljeno na Stadl, so sodili del pokrajinskega fonda, veliki deli splošne zbirke listin in jožefinskega katastra, diplome, rodovniki, zemljevidi in načrti pa tudi arhiv nadvojvode Janeza, ki ga je leta 1921 s pridržanjem lastninske pravice Štajerskemu deželnemu arhivu predal Johann grof Meran, vnuk nadvojvode Janeza.

Avtor v prispevku izredno slikovito prikazuje stanje gradiva, ki se je nahajalo v Stadlu. Piše takole: "V času sovjetske zasedbe je bilo nadzorovanje arhivskega gradiva na oddaljenih lokacijah nemogoče, in šele ko so Sovjete zamenjali Angleži, so prispele do Gradca prve vesti o opustošenju arhivskega gradiva, shranjenega na gradu Stadl. Med delavci arhiva, ki jih je vodstvo arhiva avgusta 1945 poslalo na Stadl, da bi rešili opustošeno arhivsko gradivo, je bil tudi mladi prostovoljec Reinhold Aigner, ki je v svojih dnevniških zapisih čez nekaj desetletij impresivno prikazal stanje na gradu, kakršno je čakalo arhivske delavce. 11. [avgust]: ... Popoldne odkrijem v kleti kupe arhivskega gradiva, tj. zmes kravjih iztrebkov, konjskih iztrebkov, gnilega sena, gnile slame, cunj, smeti, ostankov in odpadkov vseh vrst; vse to naloženo na plast človeških iztrebkov ... največ je že popolnoma strohnelo, del pa je premočen, umazan – vse skoraj napol uničeno in izgubljeno. Arhivsko gradivo: arhiv Nadvojvode Janeza; fascikli, knjige, spisi in del stare zbirke listin, pečati in pergamenti, kar še obstaja, je v stanju, ki napoveduje skoraj gotovo nadaljnje razpadanje. Tudi arhivsko gradivo, ki je še ostalo v skladiščnih prostorih, je bilo pomešano in razmetano. V Stadlu je bilo v času uničenja gradiva nastanjenih okoli 1.500 sovjetskih vojakov. Da bi zanje dobili čim več prostora, so spraznili tudi skladiščne prostore v prvem nadstropju gradu. Tri dni so zažigali spise in knjige. Arhiv Nadvojvode Janez, številne listine, diplome in rodovnike so spravili v kletne prostore, ki so jih uporabljali kot latrine. Nekatero listino in spise so pometali skozi okna, kjer so bili prepuščeni vetru in vremenu. Vseeno sta Popelka in Aigner iz kleti rešila 100 listin in precej dnevnikov nadvojvode Janeza. Vse ostalo je bilo nepopravljivo uničeno. Drugi kletni prostor je služil kot gnojišče. Prostor je bil skoraj tri metre visoko napolnjen s konjskimi iztrebki, slamo in

senom. Spodaj so našli še precej fasciklov in nekaj zabojev. Ko so sobo izpraznili, so našli še okoli 800 listin in številne spise iz arhiva Nadvojvode Janeza. Med najdenim arhivskim gradivom so največjo škodo utrpele diplome in rodovniki, katerih dobršen del je že strohnel."

Omenjenim prispevkom sledi v nadaljevanju predstavitev strokovnih delavnic, ki delujejo v okviru Štajerskega deželne arhiva v Gradcu. Elke Hammer-Luza, vodja oddelka za osebne in privatne fonde ter oddelka za materialno varstvo arhivskega gradiva, predstavlja v svojem prispevku restavratorsko delavnico Štajerskega deželne arhiva v Gradcu, ki sodi po količini konserviranega in restavriranega gradiva na letni ravni med najuspešnejše delavnice v srednji Evropi in njen zgodovinski razvoj. Heinz Prosser, vodja knjigoveške delavnice, pa bralcem predstavlja tematiko restavriranja knjižnih vezav, poškodbe knjig in njihove vzroke ter posamezne restavratorske postopke.

Zadnje poglavje v publikaciji je namenjeno fotografijam v arhivih, muzejih in zbirkah. Avtor prispevka Heinrich Kranzelbinder, vodja oddelka za reproduciranje in konvertiranje medijev, nam v svojem prispevku najprej podaja pregled različnih fotografskih postopkov in tehnik, nato govori o trajnosti fotografskih materialov, preprečevanju škode in konservatorskih ukrepov ter o digitalizaciji kot konservativnem ukrepu.

Nedvomno lahko ugotovimo, da publikacija predstavlja odlično pripomoček na področju materialnega varstva arhivskega gradiva, ne samo za arhiviste, temveč tudi za ustvarjalce arhivskega gradiva.

Zdenka Semlič Rajh

"Ali jih lahko še rešimo? – Konservacija in restavracija pisne dediščine". Razstava Pokrajinskega arhiva Maribor, Maribor 2005

Pokrajinski arhiv Maribor že vrsto let tesno sodeluje s Štajerskim deželnim arhivom v Gradcu, kar je pripeljalo tudi do tega, da so se delavci Pokrajinskega arhiva Maribor junija 2004 udeležili celodnevnega seminarja, ki so ga izvedli delavci Štajerskega deželne arhiva. Ta seminar pa je vključeval tudi razstavo z naslovom "Ali jih lahko še rešimo? – Konservacija in restavracija pisne dediščine". Že v času seminarja se je porodila ideja, da bi razstavo in seminar, vključno s spremljajočo publikacijo predstavili kot gostujočo razstavo tudi širši slovenski javnosti. Ideja je bila realizirana v mesecu aprilu 2005, ko je bila razstava prvič predstavljena slovenski javnosti na posvetovanju o vsebinskih in tehničnih problemih klasičnega in elektronskega arhiviranja "Radenci 2005" od 6. – 8. aprila, nato pa je bila prenesena v razstavišče Pokrajinskega arhiva Maribor, kjer je bila na ogled od 15. aprila do 16. maja 2005.

Razgradnja celuloze na historičnem papirju, ki so jo povzročile glive. Iz razstave "Ali jih lahko še rešimo". (foto: Štajerski deželni arhiv Gradec)

Štajerski deželni arhiv je največji deželni arhiv v Avstriji, v svojih skladiščih pa hrani preko 60.000 tekočih metrov arhivskega gradiva. Med njegove naloge spadajo optimalna hramba, varstvo in zajemanje arhivskega gradiva, ki tvori spomin naroda.

Razstava nam v uvodu najprej daje vpogled na različne vzroke poškodb, ki nastajajo na arhivskem gradivu. Med vzroke mehanskih poškodb lahko prištevamo napačno rokovanje z gradivom, slabe pogoje hrambe, kakor tudi različne vplive okolja. To povzroča poškodbe kot npr. raztrganine, prelome, uničenje posameznih delov gradiva, površinsko onesnaževanje in odrgnine. Biološke poškodbe so v glavnem posledica bakterij in glivic (preko 100 vrst). Vzroki so predvsem skladiščenje v vlažnih in toplih prostorih ali pa poplave skladiščnih prostorov. Plesni lahko močno poškodujejo papir in ga naredijo popolnoma neuporabnega. Kemične poškodbe povzročajo tako slaba kvaliteta vlaken pri sodobnem načinu izdelovanja papirja (papir iz lesovine z visoko vsebnostjo lignina, kot npr. časopisni papir), kakor tudi uporaba škodljivih sredstev za pisanje in drugih pisarniških materialov (črnila, barva za štampiljke, pisarniške sponke, lepilni trakovi). H kemičnim poškodbam prištevamo tudi razpadanje papirja in usnja, razjedanje papirja, ki ga povzročajo črnila in zeleni volk in škoda zaradi požara.

V nadaljevanju razstava sistematično prikazuje postopke in načine restavracije in konservacije pisne dediščine. Prvi sklop razstave nas seznanja z postopki ugotavljanja škode in preventivnimi ukrepi. Ko na gradivu opazimo poškodbe, kot npr. uničenje delov dokumenta, obarvanine ali spremembe konsistence, je v prvem koraku potrebno ugotoviti, kakšne vrste so poškodbe. Istočasno pa je pri tem potrebno paziti na to, da pri rokovanju s plesnivim gradivom upoštevamo določene varnostne in higienske ukrepe in se s tem izognemo zdravstvenemu riziku. Osebe, ki delajo s plesnijo okuženim arhivskim gradivom, morajo zato, da ne ogrozijo svojega zdravja, upoštevati določene varnostne in higienske ukrepe. Izdelava ciljnih higienskih ukrepov za arhivske, knjižnične in muzejske delavce, je poleg optimalnih pogojev hrambe najvažnejši in najuspešnejši preventivni ukrep pred nastankom glivičnih obolenj. Nošenje delovnih plaščev je obvezno že zaradi tega, da ne pride do eventualnega prenosa mikroorganizmov, ki se zadržujejo na oblačilih, v hrano. Da pa se pri delu z močno okuženim arhivskim gradivom izognemo ogrožanju zdravja, se kot zaščitna obleka uporabljajo delovni kombinezoni namesto plaščev, dopolnjujejo pa jo še operacijska pokrivala, nosne in ustne maske, kirurške rokavice za enkratno uporabo, zaščitna očala in ščitniki za ušesa. Pred začetkom vsakega restavratorskega ali konservatorskega ukrepa je potrebno izvesti natančno analizo stanja obravnavanega gradiva. Na podlagi opravljene analize je možno izbrati odgovarjajočo metodo obdelave gradiva. Celoten restavratorski ali konservatorski poseg se zabeleži v obliki delovnega protokola, ki služi temu, da se je možno o izvedenem ukrepu poučiti tudi po več letih ali celo desetletjih.

Drugi sklop razstave daje poudarek masovni restavraciji gradiva. Pergament je kot pisno podlago ob izteku srednjega veka zamenjal papir. Vse do srede 19. stoletja so papir izdelovali iz starih cunj (krpovine). Na ta ročno izdelan papir so običajno pisali z železotaninskim črnilom. Ta papir je v restavratorskem postopku primeren ne samo za suho, temveč tudi za mokro čiščenje. Drugače pa je s papirjem, ki je pričel nastajati konec 19. stoletja in je izdelan iz lesovine, ter popisan s sodobnimi črnili, ki ne sme priti v stik z vodo. Suho čiščenje poteka na delovni mizi s posebnimi visoko zaščitnimi filtri, ki zagotavljajo zaščito oseb. Pri suhem čiščenju odstranjujemo površinsko umazanijo in glivične troske s pomočjo čistilnih gobic, radirnih strojev in čopičev. Pred vsako restavracijo z mokrimi sredstvi je potrebno občutljive liste položiti na posebne podlage iz filca. Ta zaščita je potrebna zaradi poznejše dezinfekcije s pomočjo namakanja. Po potrebi arhivalije operemo tudi s posebnim čistilom za papir, jih nato nekaj ur namakamo in nato nevtraliziramo. Pri dezinfekciji s pomočjo namakanja namočimo arhivalije, ki se nahajajo na posebnih podlagah v posebna korita, kjer jih obdelamo s posebnimi dezinfekcijskimi sredstvi, prilagojenimi na obstoječe plesni. Takšna kopel traja več kot 30 minut. Načeloma pride pri mokrem čiščenju do odstranjanja starega lepila, ki ga nadomestimo z novim na-

nosom lepila, tako da dobi papir ponovno svojo prvotno prožnost. Za to se uporablja posebna metilceluloza, ki je izredno odporna proti staranju. Ne povzroča kasnejših poškodb originala, po potrebi pa jo lahko ponovno odstranimo.

Poleg klasičnih postopkov masovne restavracije gradiva pa poznamo tudi specialne postopke restavriranja, ki jih obravnava tretji sklop razstave. Iz množice različnih restavratorskih metod so trije obravnavani širše. Pri tako imenovanem dopolnjevanju s papirno pulpo manjkajoče papirnate dele nadomestimo s tekočimi papirnatimi vlakninami. Liste položimo na papirno podlago, nato pa v korito stroja za dolivanje papirne mase. Nato korito napolnimo z vodo in vanj dodamo pripravljeno papirno maso, ki jo je potrebno posebej preračunati in je odvisna od števila in velikosti manjkajočih delov dokumenta. Z istočasnim izsesavanjem se papirna masa sprime na vseh manjkajočih delih dokumenta in jih tako zapolni. Po opravljenem dolivanju papirne mase liste zlepimo na vakumski mizi ter jih nato stisnemo. Cepljenje papirja pomaga pri poškodbah, ki jih povzročajo neustrezna kislja železotaninska črnila. Te poškodbe so nepopravljive. Povzročajo jih kisle sestavine, ki jih vsebujejo železotaninska črnila. Prvi znak poškodb zaradi železotaninskega črnila je porjavitev papirja okoli črk in števil. V zaključni fazi pride do popolnega uničenja posameznih črk, besed ali celo celih stavkov. Gradivo, poškodovano zaradi železotaninskih črnin, lahko rešimo z metodo cepljenja papirja: krhek papir razcepimo in v sredino vstavimo ustrezen material za utrditev papirja. Cepljenje papirja je vsekakor zelo precizen in drag postopek in ga zato uporabljamo samo pri izredno dragocenem arhivskem gradivu. Veliko arhivskega gradiva vsebuje rjavkasto obarvane plesnive madeže. Deloma jih povzročajo izločki mikroorganizmov, deloma pa rjasti madeži, ki nastanejo zaradi oksidacije železnenih mehanizmov. Plesnive madeže lahko odstranimo samo z beljenjem.

Ker pa zaradi nepravilnega rokovanja ter zaradi zunanjih vplivov okolja ne trpijo samo arhivalije ampak tudi vezane knjige, je četrti sklop razstave posvečen tudi restavraciji in konservaciji knjig. Vezave in knjižni hrbti so pogosto uničeni ali zlomljeni, staro usnje pa je razpokano in izsušeno, zato večkrat manjkajo tudi posamezni deli. V prvem koraku najprej poskrbimo za usnje, ki ga z načrtno nego ponovno zmehčamo, tako da se mu povrne elastičnost. Nato poškodovane knjige korak za korakom ponovno zvezemo z uporabo dragocenih originalnih delov in z deloma historičnimi tehnikami.

Posebna pozornost restavratorjev in konzervatorjev pa velja predvsem listinskemu gradivu, katerega pisna podlaga je pergament. Ker gre pri tem za posebne postopke, je tudi na pričujoči razstavi le-temu namenjena poseben, peti sklop. Pergament ima popolnoma drugačne kemične lastnosti kot papir in potrebuje zaradi tega tudi posebno obdelavo pri postopku restavriranja. Zaradi nepravilne hrambe so se številne pergamentne listine tekom časa močno ali celo nepopravljivo poškodovale. Še posebno težka je izguba, ki

jo je Štajerski deželni arhiv doživel v prvih tednih po koncu druge svetovne vojne leta 1945, ko je ruska vojska arhivsko gradivo, ki se je hranilo v gradu Stadl pri St. Ruprechtu na Rabi, prenesla iz grajskih depojev v kletne prostore, ki so se uporabljali kot latrina in smetišče. Tako je bilo med drugim uničenih 8500 listin in njihovih sestavnih delov, številne diplome in rodovniki in tretina zapuščine nadvojvode Janeza. Rešiti je bilo mogoče okoli 100 listin, diplom in rodovnikov. Restavratorska dela so zahtevala cela desetletja in še vedno niso zaključena, saj je bilo s sanacijo arhivalij, rešenih iz Stadla, možno pričeti šele po ureditvi restavratorske delavnice v Štajerskem deželnem arhivu.

Zadnji del razstave nosi podnaslov Rešeno! S strokovno konservacijo in restavracijo lahko zaustavimo nadaljnje propadanje gradiva. Tistega gradiva, ki je zaradi močnih poškodb popolnoma uničeno, pa s tem ne moremo nadomestiti. Prav tako restavriranje ne zagotavlja zaščite pred bodočimi poškodbami, ki jo lahko zagotovimo že s pravilno hrambo arhivskega gradiva pri konstantni temperaturi in relativni vlagi zraka, kakor tudi z odgovornim ravnanjem s starejšim arhivskim gradivom. Pravilno skladiščenje arhivskega gradiva predstavlja pomemben ukrep za pravilno hrambo. Temperatura zraka v skladiščnih prostorih se mora konstantno gibati med 16 °C in 19 °C, relativna vlaga pa mora znašati 50%. Zaradi tega podstrešja in kletni prostori niso primerni za hrambo. Gradivo moramo hraniti na ustreznih policah in ga zavarovati pred svetlobo in prahom. Za to lahko uporabljamo škatle, ki morajo biti izdelane iz nevtralnih materialov, ki ne poškodujejo v njih hranjenega arhivskega gradiva. Seveda je potrebno uvesti tudi preventivne ukrepe za zaščito gradiva pred krajo, požarom, vdorom vode in napadom škodljivcev.

Celotna razstava je bila popestrjena tudi z razstavljenim poškodovanim in že restavriranim arhivskim gradivom ter nekaterimi predmeti in napravami, ki se uporabljajo pri konservaciji in restavraciji arhivskega gradiva in knjig.

Razstava "ALI JIH LAHKO ŠE REŠIMO? Konservacija in restavracija pisne dediščine" daje na eni strani vpogled v delo delavnic Štajerskega deželnega

arhiva in problematiko povezano z reševanjem poškodovanega arhivskega gradiva, na drugi strani pa opozarja na številne nevarnosti, ki grozijo arhivskemu in knjižničnemu gradivu zaradi njegovega nepravilnega skladiščenja. S temi nevarnostmi pa se je možno učinkoviti soočiti takrat, ko so zagotovljeni odgovarjajoči človeški, tehnični in finančni viri in pravočasno odkrivanje poškodb.

Razstava je bila nato od 18. maja pa do 13. junija na ogled v Zgodovinskem arhivu Ptuj, od koder se je preselila v Celje, kjer bo na ogled od 16. junija do 9. septembra. Svojo pot po Sloveniji bo razstava zaključila v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, kjer bo na ogled od 15. septembra do 21. oktobra 2005.

Zdenka Semlič Rajh

Ivanka Uršič, Srečko Kumar 1888–1954, razstava ob petdesetletnici smrti glasbenika Srečka Kumarja, Pokrajinski arhiv Nova Gorica v sodelovanju z Goriškim muzejem; katalog, Nova Gorica, Dobrovo 2004, 38 strani

Februarja letos je minilo 50 let od smrti znanega slovenskega glasbenika Srečka Kumarja. Rodil se je aprila 1888 v Kojškem v Goriških brdih. Pokrajinski arhiv v Novi Gorici se je tega vsestransko dejavnega človeka in velikega domoljuba, ki je prispeval pomemben delež v slovensko glasbeno zakladnico, spomnil s postavitvijo razstave o njegovem življenju. Razstava je bila v prostorih Goriškega muzeja na Gradu Dobrovo – odprli so jo na večer pred slovenskim kulturnim praznikom. Razstavljeni dokumenti so iz skladateljve zapuščine, ki sta jo skrbno čuvali njegova žena Zora in hči Vuka Kumar Hiti, ki je arhivski fond leta 2001 tudi izročila Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici. Avtorica razstave, arhivska svetovalka Ivanka Uršič, je na 22 razstavnih panojih skušala prikazati Kumarjevo bogato življenje in delo, ki je segalo na številna, med seboj prepletajoča se področja. Po osnovnem poklicu je bil učitelj, svoje življenje pa je posvetil glasbi.

Iz dokumentov ga spoznamo v različnih vlogah. Kot *pianist* je po diplomu na tržaškem konservatoriju v letih 1913 in 1914 nadaljeval študij pri znamenitem pianistu Josephu Pembauru v Leipzigu in po končanem študiju uspešno nastopal na številnih koncertih. Bil je tudi uspešen *klavirski pedagog*. Med njegovimi učenci srečamo številna znana imena: Ivana Grbca, Danila Švaro, Marjana Lipovška in še bi lahko naštevati. Veliko si je prizadeval za ustrezno *zborovsko literaturo*. Leta 1923 je v Trstu izdal Prve plamene, leta 1924 pa zbirko mladinskih zborovskih pesmi z naslovom *Otroške pesmi*, v kateri so prvič izšla tudi dela Marija Kogojca. V Zagrebu je med letoma 1933 in 1935 izdajal Grlico, revijalno zbirko mladinske zbo-

rovske glasbe, ki je zapolnila praznino v jugoslovanski glasbeni literaturi. Kumar je bil *ustanovitelj oziroma soustanovitelj več glasbenih šol*: v Šklednju pri Trstu (Kumarjeva šola), Zagrebu (glasbena šola Lisinskega) in Portorožu. Iz te se je razvil Center za glasbeno vzgojo v Kopru. Predvsem pa je Srečko Kumar znan kot *zborovodja*. V Trstu je leta 1920 ustanovil in vodil pevski zbor Učiteljske zveze Julijske Krajine, ki je bil steber vokalne glasbene ustvarjalnosti na Primorskem. Zbor je imel izjemno visoko pevsko kulturo, predvsem pa je bila pomembna njegova narodnoobrambna vloga. V Ljubljani je Kumar leta 1925 ustanovil Učiteljski pevski zbor. Vodil je tudi številne zборе v Zagrebu in Beogradu, kamor ga je pot zanesla iz Ljubljane. Po drugi svetovni vojni se je vrnil na Primorsko in pomagal pri obnovi glasbenoprosvetnega življenja. V rojstni vasi Kojško je konec leta 1945 ustanovil ženski mladinski pevski zbor. Z njim je želel svetu dokazati, da je tudi briška zemlja slovenska. Že aprila in maja naslednje leto je imel zbor koncertno turnejo po Sloveniji in na Hrvaškem. Nastopi so se razvili v prave manifestacije za priključitev Trsta, Gorice in Istre matični domovini, toliko domoljubja in čustvenega naboja je bilo v petju briških deklet.

V zapuščini je ohranjena in na razstavi delno prikazana bogata *korespondenca* Kumarjevih prijateljev in sodelavcev, ki veliko pove o takratnih kulturnih krogih, njihovih načrtih, prepričanju, številnih gmotnih težavah in duhovnih stiskah. Posebej dragocena so pisma dekletu in pozneje ženi govorijo o njunem življenju, predvsem o pomanjkanju in trpljenju med študijem v Nemčiji. Vsebinsko in oblikovno so zanimivi tudi *koncertni listi*, ki segajo od začetkov do konca Kumarjevega javnega nastopanja. Poseben sklop predstavljajo *rokopisna in tiskana dela*. Kumar je bil v tesnih stikih skoraj z vsemi vidnejšimi komponisti v Jugoslaviji, spodbujal jih je k delu, iskal primerna besedila zanje in zbiral njihove rokopise.

Avtorica je ob razstavi pripravila tudi droben, 38 strani obsegajoči *katalog*, v katerem nam predstavlja razstavo, Kumarjevo življenjsko pot in njegovo zapuščino, ki spada med pomembne osebne fonde novogoriškega arhiva. Preberemo si lahko tudi Kumarju posvečeno pesem izpod peresa njegovega briškega rojaka Alojza Gradnika in seznam razstavljenih dokumentov.

Celostna podoba razstave (oblikovanje panojev, plakata, vabila in kataloga) je delo Borisa Blažka iz Goriškega muzeja.

Iz Dobrovega smo razstavo preselili v Novo Gorico, v preddverje arhiva, kjer si jo je še vedno moč ogledati. Zaradi prostorskih omejitev jo je bilo potrebno vsebinsko in oblikovno nekoliko spremeniti.

Aleksandra Pavšič Milost